

Város az időben X.

Zolnay László

Nagy-Budapest tája a korai középkorban

Ha a korai századok nagy-budapesti táját idézzük fel, érdeklődésünk két kérdés köré csoportosul.

Milyen volt ez a táj a középkor kezdetén? a honfoglalás korában? — ez az első kérdés. A második: miféle szerzet voltak honfoglaló őseink?

Mivel most olvasó és író hoszszabb középkori körutazásra in-

dul, nézzük meg legelőbb a mai Budapest honfoglaláskori, középkori térképét, helyrajzát. Tanulmányosorozatunk egyes dolgozatai bőségesen elénk tárták, tájunk hányszor cserélt gazdát! Most, mielőtt a középkori helytörténetnek nekiindulnánk, szenteljünk pár gondolatot a tájnak, a táj természetadta kincseinek. Erdőknek-me-

zőknek miféle vadvilága csalta vadálló leseinkre a vadászt? Vizeinknek miféle hala kecsegettette zsákmánnyal az ide telepedő embert? Voltak-e Budapest területének rejtett, vagy kiaknázott ásványi kincsei? Hogyan illeszkedett bele ez a térség a hajdani Európa kereskedelmi, közlekedési és kulturális rendszereibe? Mit örökölt ez a —

vagy félszáz ezer esztendeje emberkéz formálta-táj a korábban itt tanyázott törzsektől, itt élt népektől? Miképpen formálta tovább a táj arculatát a magyar nép? Hiszen a rómaiakat s az avarokat követve immáron a magyarság birtokolja leghosszabb ideje ezt e Duna menti tájat.

Földek, vizek, hegyek, termé-

A magyarok bejövetele (Képes Krónika), Molnár János reprodukciója

zeti kincsek: ezek a történelmi tájnak megmaradó, konstans elemei. Ezekből eszkábálja össze a történelem azt a játékszínt, amely évezredek át körülveszi egy-egy táj változó népeit. Ez az a játékszín, amelynek színészei a múlt, félmúlt s a jelenkor emberei. De az ember, születik, él, meghal. A táj — örök!

Az a táj, amelyet ma Nagy-Budapestnek nevezünk és amelyet honfoglaló őseink itt találtak, a késő középkorig keveset változott. Csupán települései lettek sűrűbbek, a lakosság lélekszáma emelkedett és termelési viszonyai fejlődtek. A honfoglalás korának magyarságát meghatározza, hogy „ott, ahol 40-50 ezer földművelő ellakik, csak 2000 marhatartó nomád és csak 100 vadász tud megélni. Ezt a kissé túlzó összehasonlítást néhai Pauler Gyula történétírónk írta le. (1900). Fehér Géza ugyanerről 1940-ben ezeket írja: „... a magyar vagy a bolgár honfoglalók számának megfelelő nomád hordának, ha igazi nomád gazdasági szervezetben él, egész Közép-Európa nagyságú területre lett volna szűksége.” Gaál László, állattenyésztésünk múltjának jeles bűvára így látja (1966): „... a nomád népek állattartása legalább háromszor annyi embert képes eltartani, mint a vadászat...”

A honfoglaláskor magyarjairól most és itt csak annyit: eleink IX. századi megtelepedésükkor már régén túl voltak azon a „párduc kacagányos” lovas-nomád, lovaspásztor életformán, amilyennek a millennium kora szerette látni és láttatni őket. Ez a nép már — a vadászaton és a halászaton, meg az állattenyésztésen kívül — földműveléssel, sőt szőlőműveléssel is foglalkozott.

Tagolt társadalom volt. Uralkodó rétege alkotta azt a masszív katonai réteget, amely a fejedelem despotikus egyeduralmát biztosította. (Árpád hatalmi szóval — uralkodótársát, Kurszán kendét letaszítva — szerezte meg a főhatalmat.)

Ugyanez a hunokéhoz, avarokéhoz — s a későbbi mongolokéhoz — hasonló katonaréteg, a testőrség, a sereg, szláv szóval: druzsba, vagy latinnal a comitatus, a „kíséret”, a X. században ahhoz is elég erős volt, hogy túlzott vérbőségét, ereje feleslegét évről évre megismételt rablóhadjárataival, az ún. „kalandozásokkal” Itáliától és Hispániától az Atlanti-óceán partjáig, a Rajna torkolatáig Európa legváltózatossabb csataterein csapolja le.

Így hát ezek a honfoglaló ősök nem afféle „apróka, rütyesz” emberkéek voltak, akik ló nélkül járni sem tudtak s gyalog nem

álltak meg a lábukon! Am azoktól a tenyeres-talpas teuton férfiszépségektől is távol álltak, akik — Stróbl Alajos, Munkácsy és Benczur szépítették őket az ezeréves Magyarország mámoros idején. (De róluk majd következő tanulmányunkban emlékezünk meg.)

Most ismerkedjünk, barátkozzunk Nagy-Budapest középkori helyrajzával. Nézzük elsősorban a Dunát, iker-fővárosunknak, e Jánusz arcú tájnak tengelyét. Majd városunk vizeinek áldásait, átkait. Második kirándulásunk pedig tájunk ingyenvaló természeti kincseihez és ahhoz a hagyatékhöz vezet, amelyet honfoglaló elődeink a rómaiaktól örökölték meg. Harmadjára honfoglaló őseinkhez látogatunk. És azt szemléljük: milyenek voltak, hogyan éltek, szokásaikból sírjaikban mit örököltünk ránk. Hogyan látta Közép-Eurázsia nagy lovas tengerének ezt az egyetlen idecsepent, társtalan népét a középkori Európa.

Dunáról fúj a szél...

Ha Egyiptom a Nílus ajándéka, akkor Magyarország és Budapest a Dunáé. Nem véletlenül nevezi Dunánkat az „Ellenállás vizének” IV. Béla király. Nem hiába köszönti benne az „Élet vizét” Vüdsudi Mehmed, Buda XVII. századi szülőte s jeles török poétája.

A nagy víz — amely elválasztja és összeköti a budai hegyvidéket a magyar Nagyalföld síkságaival — sokféle ajándékkal halmozta el tája lakóit. Elsősorban: a Dunának csak kétharmada volt víz. A többi: hal — legalábbis így írja ezt a XV. században Galeotto, Mátyás kedves humanistája. De temérdek volt az Iszter halbősége a korábbi századokban is. Az ókor írói közül Plinius, Aelianus, Ausonius és Cassiodorus már váltig magasztalják Pannonia folyamainak, így az Iszternek mondott vén Duna vizáját, tokját, sóregét, (a kecségét), harcáját.

Nos hát, halászlai szolgáltatták a Duna első számú ajándékát, a halat. Mégpedig olyan tömegben, hogy ugyancsak Galeotto mondhatta: olyan gazdagok a magyar vizek halban, hogy ebben az országban még a szigorú böjt is lakoma! Az egy tonna súlyúra is megnövő vizát — antaceusnak mondja az ókori Aelianus — már a rómaiak is télidőben halászták. Maga a vizafogás pedig — ez a bonyolult, kollektív, hősi halászmunka — az óhazáknak honfoglalás előtti magyarjaitól sem volt idegen. A honfoglalástól a XIX. századig a vizafogás

s a halászat — még Nagy-Budapest területén is — legszívósabban élő ősfoglalkozásunk volt. (Ennek még ma is őrzi emlékét a pesti Vizafogó s a budai Ponty utca.)

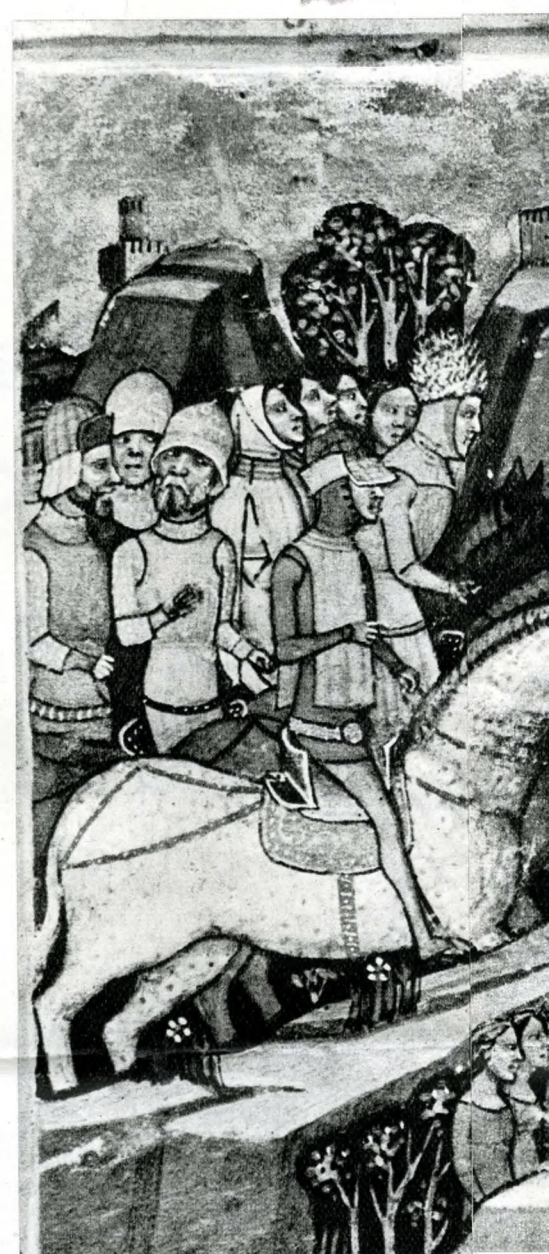
De a Duna szolgáltatta háztartási ivóvizünket is. A Duna vizes emberei — a német világban Wasserträger volt a nevük — a középkor hajnalától a XIX. századig egy-gebe vontatta kordéikon, ha ugyan nem a hátukon városzerte árulgatták a Donauwassert. Néha azonban az is megesett, hogy a Duna maga ment házhoz. Ebben már kevesebb volt a köszönet. Ilyenkor még a Duna-vizes emberek is gátakon, meg árvízi mentésen szorgoskodtak.

Régezte a folyam vizét ember s jószág egyaránt szüretlenül itta. A XV. századtól azonban szűrt Duna-víz szolgáltatta a főváros első vízművének, Zsigmond vári szivattyúinak vizét is. Bár — mit szépítsük — ezer esztendőn át a Duna mindkét partján ivásra inkább a bort választották. A vizet inkább mosás, mosdás céljára tartották alkalmasnak.

De a Duna háta volt a legolcsóbb s legbiztosabb szállítója a partja mentén lakóknak. Mint Európa ütőere kötött össze bennünket Közép-, Nyugat- és Dél-Európával. A Duna tükrének nyomtalan országútját, orcájának elsimuló barázdáját az ókor óta galeák — gályák —, középkori sajkák, „olch-” és „kerep-” hajók, rév ladikok, „csolnakok”, és nassai eredetű nagyobb fahajók, naszádok fodrozták.

Ezt a folyamatot úsztatták meg lovon, bőrtömlőkön s bődönhajóikon Árpád magyarjai. Mégpedig legelőbb Megyernél, Pestnél, Csepelnél. Ha ugyan hitelt adhatunk a honfoglalásnál 300 évvel később élt Névtelen Jegyzőnek. Hajózás szelvében, hosszában — ez volt a Duna harmadik nagy ajándéka!

De volt még egy negyedik ajándéka is. Ha télen beállt a víz — és a „középkori kis jégkorszakban” jóval keményebbek voltak a telek —, a Lánchíd elődeként a Duna alkotta meg Magyarországot első „félvég állandó hidját”. Így a Duna nyaranta kettéválasztotta, telente összekötötte a két fél-Magyarországot. Ahogy beállt a Duna, jégvágó emberek lepték el partját. Ha már a nyár melegét nem is köthették zsákba, hogy eltegyék télire, legalább a tél hidegét tették el nyárra, jég alakjában. Szorgalmas munka folyt ilyenkor. A felnőttek „baltával vágták a vizet”. Cinóberveres orrú legénykéek és lobogó farkocú lánykák pedig csont-

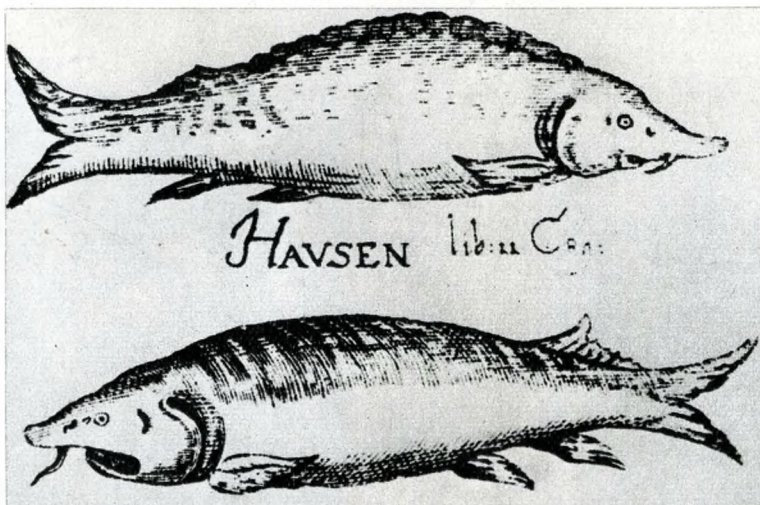
Magyar akvamanile, vadász, vadászgépard és szarvas alakjával, XII. sz. eleje. (Magyar Nemzeti Múzeum)

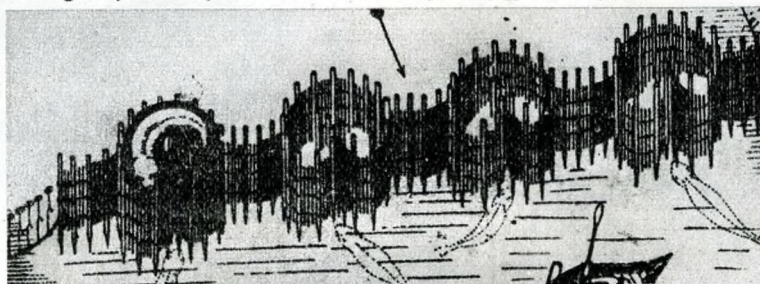

A nemzetiségek bejövetele. (Képes Krónika) Molnár János reprodukciója

Az 1667. évi komáromi vizaogás zsákmánya
(A komáromi városparancsnok feleségének egykorú rajza)

Vizaogó vejsze, a vejszékre úszó vizák alakjával. (Egykorú rajz)

korcsolyáikkal rótták jégre játékos ábrázolataikat.

S volt egyéb áldása is a víznek. Gátat vetett az ellenség mozgásának. Vagy legalább is meglassította a betörők munkáját. Így lett az i. sz. I. századtól az V. sz.-ig a Duna-vonal: Limes, a nagy Római Birodalom határa. A Duna vize termékenyítette meg tájainkat is. Sodra szolgáltatva a régi vízimalmok hajtóerejét.

De voltak *átkai* is. A folyamnak hol túl sok volt a vize, hol túl kevés. Az apály s az áradás közül az utóbbi volt a veszélyesebb. Mivel még nem voltak hidak, aszálykor nem kellett azon törni fejüket a pest-budaiaknak: hídjaikat adják-e el ócskavasnak, vagy vizet vásároljanak-e hídjaik alá. Annál nagyobb volt a baj árvíz idején. A nagy, hideg telek pedig nagy vizeket hoztak. Alig van évtizede a középkornak, hogy jeges vagy zöldár okozta kárról

ne olvasnánk. (De a nagy árvizek iszap- és kavics lerakódások formájában régészeti nyomaikat is meghagyták. Pest alattjának homokos rétegeiben éppen olyan jól olvashatók azok, mint ahogyan évgyűrűkből is megállapíthatjuk a fák életkorát.) Az árvizet leg hamarabb a margitszigeti apácák kolostora sínylette meg. Mert, ha a mainál ugyan 1—2 méterrel mélyebb volt is a Duna átlagszintje, ha árvízkor magasabb helyre nem menekülnek az apácák, egyhangú életük tartós, hideg ülőfürdővé alakul.

Amikor Pest még sziget volt

Kumorovitz B. Lajos professzor kutatásai hívták fel a figyelmet egy értékes régi oklevelünkre. 1061-ben alapítja — a német eredetű Győr lovag fia — Ottó ispán a kaposzentjakabi kolostort. A kolostor javai között a

pesti szigeten vagy Pest szigetén egy ekealja (aratum, cca 120 hold) szántóföldet, egy szőlőbirtokot s egy szőlőműves családot, meg egy vízi malmot s egy molnár családot és két család halász-embert is felsorolnak.

Ezt a 900 év előtti furcsa adatot nyomban megmagyarázza a bal part, Pest régi vízrajzi térképe. Pestet ugyanis az utolsó jégkorszak olvadásvizeinek — 10 000 év előtti — lezúdulásától fogva fattyú Duna-ágaknak valóságos hálózata fogta gyűrűbe. A későbbi századokban „magnum fossatumnak”, nagy ároknak nevezik azt a kb. a mai Nagykörút helyén fekvő Duna-ágot, amely időnkint áramló Duna vízzel, időnkint mocsarakkal fogta körül a régi Pestet. (Különös, hogy a múlt század 50—60-as éveiben Reitter Ferenc a Nagykörút helyén egy Duna-ágot akart megásatni. Ez aztán holmi fia-Velencévé alakította volna fővárosunkat.)

800—1000 évvel ezelőtt Pest még félig-meddig sziget volt. Jobban mondva: egy nagyobb szigetet — Pest-Belvárost — körülvevő zátonyoknak és Duna-ágaknak, mocsaraknak hálózata. Erre nézve legjellemzőbb az 1838. évi pesti nagy árvíz térképe és az azon feltüntetett szárazulatok. Melyek azok a pontok, amelyek nem öntött el a Duna? A Belvároson kívül ilyen volt a mai Múzeumkert, a József nádor tér, a Bazilika környéke. Ezek tehát a honfoglalás korában is szigetek voltak. Csoda-e hát, hogy ez a vadvizekkel, Duna-ágakkal átszótt szigetvilág a maga nádasai-val, mocsaraival s a Rákos homok-sivatagával, meg fenyeireivel esz-

ményi területe volt halásznak, pákásznak, vadásznak egyaránt? Sőt, a középkor végéig tisztított nagyárok, az élő Duna-ág még védelmi szerepet is betöltött Pest város életében.

Találón mondta Salamon Ferenc (1885), Budapest múltjának nagy ismerője, hogy Pest város gazdasági erejének alapját a távolsági hajózás, a só- és borszállítás, meg az átkelő hajózás, a révek munkája vetette meg. Az 1061. évi Pestről szóló adat azért is jelentős, mert ebből a korból — amikor csupán a későbbi legenda említi meg Orseolo Péter király pesti kúriáját — Ottó ispán oklevele megemlékezik Pest szántójáról, szölleiről, vízi malmairól, halászaikról is.

A honfoglaló magyarok szállásrendszere

A honfoglaló magyarok az új hazában is — majdnem a XIII. századig — követték a keleti testvéreik szokását: a téli és nyári szállás *változtatásának* rendszerét. A nyár az állatok legelőre való hajtásának s a nagy legeltetések évadja volt. A telet — már az óhazákban, Etelközben, Levédiában is — folyók partján, halászzattal töltötték. Ezt írják felőlük a kortárs történetírók. De úgynevezett Titkos Történetük, meg Marco Polo velencei utazó szerint ugyanígy éltek a XIII. század mongoljai, a tatárok is. Újabban Váczy Péter történetírónk mutatott rá arra: ez a téli-nyári-szállás váltás a magyaroknál még a XII. század derekán is szokás volt. A téli szállás színhelyét a Duna vidékén a

folyam szabta meg. Legelőnek, meg vadászni nyaranta ott volt jobbról a Buda-Pilis hegyvidéke, balról az Alföld. Téli szállásaik körül találjuk és kereshetjük temetőiket is. Valószínű az, hogy *fővárosunknak két ősi, ókori magva, Óbuda és Pest a honfoglalóknak és korai századaink embereinek is téli szálláshelye volt.*

Már az óhazában élt magyarokról feljegyezi Ibn Roszteh arab író, 800 körül: „télvíz idején, aki közülük folyóik valamelyikének közelében él, a folyókhoz húzódik s a telet halászva, annak partjain tölti.” Gardézi meg úgy írja: „a távolabb lakók is a folyók partján telelnek, és az egész telet ott töltik, élelmüket halászzattal szerzik meg.” Régebbi történeiszink közül sokan felismerték azt, hogy a tél-még rideg tartású állatok legeltetésére sem alkalmas. De azt kevesebben firtatták: miért volt alkalmas a télidő a nagy halfogásokra? Én azt hiszem, hogy — a régi és az új hazában egyaránt ismert — legnagyobb hajdani halunknak, a *halak fejedelmének s a fejedelmek halának*, a vizának biológiai tulajdonságai sok mindent megmagyaráznak. A viza ugyanis — ez a hajdan száz évig is eléző s tonnás súlyt is elérő — ősi víziállatunk mindig télen, mégpedig a tél kezdetén és végén járta a Káspi- és Fekete-tengerbe ömlő folyamokat. Vizát fogni — hacsak nem megrekedt példányokat — csak télen lehetett. Így aztán érthető, hogy a vadász-állattenyésztő magyarságnak — a nyári legeltetés ellentétéként — mintegy *kiegészítő életformája maradt a téli halászat, a jégahalászat.* Télen a többi halat is a jég lékéhez űzi az oxigénhiány.

Néprajztudományunk kiváló ismerője, Györffy István írja: „... nyilván nem csak a halászat csábította őket ide, hanem a téli legelő is. A honfoglaló magyarság megtelepedését a nomád rendszerű állattenyésztés nagy mértékben irányította. Téli szállásaikat a Tisza—Duna téli legelőinek is alkalmas vidékére helyezték. Ezekből a téli szállásokból fejlődtek ki állattartó jellegű kertes község- és városformáink. Vannak községneveink a Középtisza mentén, mint Tiszanána, Tiszaszalók, Tiszaszederkény, Tiszatarján, Mezőtárkány, Mezőkövesd, Mezőnyárad, amelyek a Mátra, Bükk hegységben egyiket napi járóföldre megismétlődnek. Például: Felsőnána, Egerszalók, Mátraszederkény, Sajóvárkony, Gyöngyöstarján, Salgótarján, Felsőtárkány, Erdőkövesd, Felsőnyárad stb. Ezek a nevek alkalmasint egy és ugyanazon nemzetségnek, vagy birtokosnak téli és nyári szállásait jelölik.”

Következő dolgozatainkban megkíséreljük megszólaltatni Nagy-Budapestnek s környékének „beszélő helyneveit”. A táj természeti kincseinek, történeti hagyatékának áttekintésével párhuzamosan ellátogatunk rég elpusztult, elfeledett falvainkba, a hajdani Nagy-Budapest peremtelepüléseibe is. S mint az előző felsorolásban a Tisza vidéken láttuk, úgy itt is megtaláljuk egyes nemzetségeknek kettős nevét, sőt, fővárosunk távolabbi helyrajzában szinte az egész Árpád-nemzetségnek s számos más honfoglaló törzsünknek — akár máig élő, ezernél is több eszterdős — nyelvemlékét.

Magyar solymász egy IX. századi ezüst tálról. Vjatka, Szovjetunió

Perzsa király oroszánvadászata. I. sz. 6—7. század

